

The role of international organizations in linking Iran's educational system with the global free trade program (1949-1978)

Ali Qorbani Hesari^{*}, Shahin Iravani^{**}

Marzieh Aali^{***}, Mahdi Sepehri^{****}

Abstract

The new educational system is one of the most important institutions in the process of national and international social construction in new societies. The changes in Iran's educational system from the establishment in the first Pahlavi period to the Islamic Revolution took place with the political and economic interventions of foreigners. Our main question is to examine the role of the program of international organizations established after the Second World War, in creating a link between Iran's educational system and the global free trade program. The hypothesis of this research is the existence of a relationship between the evolution of the educational system in Iran and the political and economic program designed in the post-war period. In order to investigate this hypothesis, it has been analyzed by the library and document method, especially by examining the documents left over from the development plans compiled by foreign organizations and consultants between 1949 and 1979. The main result of this research is finding educational planning lines centered on "career and academic guidance" in the field of creating a division of labor based on international needs, as

^{*} PhD graduate of philosophy of education. University of Tehran, Faculty of Psychology and Educational Sciences (Corresponding Author), ali.qorbanihesari@gmail.com,

^{**} Associate Professor of Philosophy of Education Department, University of Tehran, Faculty of Psychology and Educational Sciences, siravani@ut.ac.ir

^{***} Assistant Professor of the Department of Philosophy of Education, University of Tehran, Faculty of Psychology and Educational Sciences, m.aali@ut.ac.ir

^{****} Assistant Professor of the Department of Islamic Philosophy, University of Imam Sadiq, ma.sepehri@isu.ac.ir

Date received: 15/06/2023, Date of acceptance: 07/02/2024

well as changing the curriculum of schools in order to expand the lifestyles of urban consumers, in order to develop the consumption of industrial goods in the context of free worldwide trade.

Keywords: International organizations, Global trade, Truman's four point, life style, Formal education system, Educational guidance.

Introduction

The studies conducted in the field of history and sociology of education, especially development studies, show the serious links between the development of the educational system and the goals of economic and social development in new societies. Therefore, intervention in the formation and evolution of new school systems in underdeveloped countries has been one of the serious intervention positions of international powers.

The formation and evolution of the new educational system in Iran is not an exception to this rule, and we have always witnessed various interventions by foreigners and global political and economic powers in this area during the Qajar and Pahlavi periods. After the Second World War, trends have changed and more than national missions, international missions and global organizations such as UNESCO and the World Bank have been active in Iran. Now there is a question whether the activities of these international organizations and institutions in Iran and their interventions in the public education system have anything to do with economic goals, especially the World Trade Program?

Materials & Methods

This study was carried out with the purpose of investigating the goals, extent and manner of interventions of international organizations in Iran's educational system during the Pahlavi II period and One of its basic hypotheses is the existence of a relationship between the World Trade Development Program and the transformation of the educational system in Iran. The approach used in this research is the institutional approach to the educational system, which is also known by titles such as neo-functionalism and Ecological World Systems Theory. The attention of this approach to international trends as a single ecological system, provides the possibility of investigating the two-way effects of internal developments of educational systems with political and economic elements at the international macro level.

In this research, the evolution of Iran's educational system during the second Pahlavi era, especially from 1949, was investigated by examining the remaining documents of the international educational plans compiled for the evolution of Iran's educational system, which include: The plan of overseas consultants in 1949, the educational plan of Truman's four principle office between 1953 and 1955, UNESCO's consulting activities in the 1950s and 1960s, and finally the educational guidance plan at 1970, which was compiled and implemented by the consultants of UNESCO and World Bank.

Discussion & Result

New programs of Iranian educational system after world war II with direct interventions of foreign countries and world organizations in the field of career guidance, such as what was carried out through the educational guidance program with the consultants of UNESCO and the financing of the World Bank at 1970s. seems to be related to the developments of the international economy. Considering Iran's capacity to produce the necessary energy resources for the world trade program after World War II, Iran's traditional business system, which relied on agriculture, has not been able to meet the needs of oil and gas extraction, processing and supply. The same is true for other vital resources for industrial production. It seems that the new educational guidance system based on changing the ratio between agriculture, industry and service careers has been implemented and has had a direct relationship with foreign consultations in this field. Also, the necessity of such a transformation in the lifestyle system of the Iranian society is a change in the peasant lifestyle to an urban life, as well as the use of industrial goods offered in the newly emerging world trade market. The implementation of these plans continuously through the integration programs of the rural and nomadic communities in the urban society and educational targeting in this direction, the establishment of psychological systems in the direction of "adapting the personality of the Iranian student", the establishment of an integrated system of authoring and publishing textbooks and serious interventions by foreign institutions in This field, home economic training for girls and training to use new industrial tools at home that has implemented in the 50s to 70s .

Conclusion

This study demonstrates that the reforms and changes in Iran's educational system during the second Pahlavi period, especially in career and academic guidance, were directly influenced by the global economic goals and programs established after World

War II. International organizations such as UNESCO and the World Bank played a significant role in aligning the educational system with international labor market needs and promoting an urban, consumer-oriented lifestyle. Although this research does not assess the success of these programs, it highlights that the major educational reforms in Iran should be understood within the broader context of political and economic objectives set by the international community during that era.

Bibliography

- Apple, M. W. (2004). *Ideology and curriculum*. Routledge.
- Bahman-Beygi, M. (2018). *By your hearth, I swear*. Hamara. (In Persian)
- Benavot, A. (1997). Institutional approach to the study of education. In L. Saha (Ed.), *International encyclopedia of the sociology of education* (pp. 340–345). Elsevier Science.
- Bonal, X., & Tarabini, A. (2013). The role of PISA in shaping hegemonic educational discourses, policies and practices: The case of Spain. *Research in Comparative and International Education*.
- Barker, P. (1981). Tent school of the Qashqai: A paradox of local initiative and state control. In M. E. Bonine & N. Keddie (Eds.), *Modern Iran: The dialectics of continuity and change* (pp. [Page range]). State University of New York Press.
- Bostock, F., & Jones, G. (2022). *Planning and power in Iran* (M. Pazooki & A. Habibi, Trans.). Kavir. (Original work published 1989)
- Bourdieu, P. (2022). *Reproduction in society, education and culture* (T. Boroomand, Trans.). Sociologists and Methodologists. (Original work published 1970)
- Carnoy, M. (1988). *Education as cultural imperialism* (M. Mohajer, Trans.). Amir Kabir. (Original work published 1974)
- Durkheim, É. (1997). *Education and sociology* (A. M. Kardan, Trans.). University of Tehran. (Original work published 1922)
- Eisner, E. W. (1994). *The educational imagination: On the design and evaluation of school programs* (3rd ed.). Macmillan.
- Emami, S. M. (2012). *Understanding the imitability process in Iran's public policy* [Doctoral dissertation, University of Tehran]. (In Persian)
- Faqihi, A., & Danaiefar, H. (Eds.). (2017). *Bureaucracy and development in Iran*. Imam Sadegh University. (In Persian)
- Gal, R. (1960). *Principles of educational guidance* (A. M. Kardan, Trans.). Office of Secondary Education. (Original work published 1957)
- Hamilton, S., & Phillips, S. T. (2014). *The kitchen debate and Cold War consumer politics*. Bedford/St. Martin's.
- Hazlitt, H. (1950). *Illusions of Point Four*. Irvington on Hudson.

229 Abstract

- Hedí, F. (2017) .Concepts of transformation in political systems.in: Faqihi, A., & Danaiefar, H. (Eds.). (2017). *Bureaucracy and development in Iran*. Imam Sadegh University. (In Persian)
- Hedí, F. (2017) .Bureaucracy: Principles for comparison. in: Faqihi, A., & Danaiefar, H. (Eds.). (2017). *Bureaucracy and development in Iran*. Imam Sadegh University. (In Persian)
- Heydari, S., & Bineshifar, F. (2017). Investigating the role of Truman's Point Four Program in the education of Fars nomads. *Tarikh-e Islam va Iran*, *27*(35), 42. (In Persian)
- Hochschild, J. L., & Scovronick, N. (2003). *The American dream and the public schools*. Oxford University Press.
- Irani, S. (2020). *Historical study of the diversity of schools in Iran*. Majlis Research Center. (In Persian)
- Illich, I. (2010). *Deschooling society* (D. Sheikhvandi, Trans.). Gissa. (Original work published 1971)
- Karimi, P. (2009). *Transitions in domestic architecture and home culture in twentieth-century Iran* [Doctoral dissertation, University of Arizona].
- Karimi, L. C. (1975). *Implications of American missionary presence in 19th and 20th century Iran* [Master's thesis, Portland State University].
- Khanna, R. S. (1952). UNESCO. *The Indian Journal of Political Science*, *13*(2), [Page range].
- Lawton, D., & Gordon, P. (2002). *A history of educational ideas*. Woburn Press.
- Macleod, T. H. (2018). *National planning in Iran* (A. Azam, Trans.). Ney. (In Persian)
- Mashayekhi, M. (1957). Department of studies and planning. *Education Magazine*, *28*(6). (In Persian)
- Mashayekhi, M. (1964). The goal of secondary education. *Education Magazine*, *34*(7). (In Persian)
- Mashayekhi, M. (1965). The development of education: Start of any economic and social development. *Education Magazine*, *35*(5). (In Persian)
- Mashayekhi, M. (1969a). Some problems of Iranian youth in secondary education. *Education Magazine*, *39*(2). (In Persian)
- Mashayekhi, M. (1969b). The importance of educational and career guidance in Iran. *Education Magazine*, *40*(120). (In Persian)
- Mashayekhi, M. (1971). Transformation of Iran's educational system. *Education Magazine*, *128*(2). (In Persian)
- Meyer, J. W., Ramirez, F. O., Robinson, R., & Boli-Bennett, J. (1977). The world educational revolution. *Sociology of Education*, *50*(4), 242–258.
- Meyer, J. W., & Ramirez, F. O. (1998). *The globalization of education*. Stanford University.
- Mohammadi, M. H., & Ghaeni, Z. (2017). *History of children's literature in modern Iran* (Vol. 5). Chista. (In Persian)
- Motamedi, E. (2012). Historical analysis of textbook evolution in Iranian schools. *University Textbook Research & Writing*, *25*. (In Persian)
- Nateq, H. (1996). *Cultural achievements abroad*. Khavaran. (In Persian)

- Overseas Consultants, Inc. (1949). *Report on seven-year development plan for the Plan Organization of the Imperial Government of Iran: Vol. 2. Public health education*.
- Owens, R. G. (2015). *Organizational behavior in education: Leadership and school reform* (11th ed.). Pearson.
- Paterson, T. G. (1973). Foreign aid under wraps: The Point Four Program. *The Wisconsin Magazine of History*, *56*(2), 119–126.
- Pinar, W. F. (2010). *Understanding curriculum as historical text* (M. Sharif, Trans.). Jihad Daneshgahi. (Original work published 1995)
- Ramirez, F. O., & Meyer, J. W. (1980). Comparative education: The social construction of the modern world system. *Annual Review of Sociology*, *6*, 369–399.
- Rodrigues, M., Fernández-Macías, E., & Sostero, M. (2021). *A unified conceptual framework of tasks, skills and competences*. European Commission.
- Sajedi, A. (2009). Truman's Point Four Program and its scope of activity in Iran. *Payk-e Noor*, *7*(2). (In Persian)
- Sattari, J. (2016). *Farhang-Sara (Organization for Propaganda) and the Acting Academy*. Markaz. (In Persian)
- Shahbazi, M. (2001). The Qashqai nomads of Iran (Part I): Formal education. *Nomadic Peoples*, *5*(1), 37–63.
- Shahbazi, M. (2002). The Qashqai nomads of Iran (Part II): State-supported literacy and ethnic identity. *Nomadic Peoples*, *6*(1), 95–122.
- Shahshahani, S. (1995). Tribal schools of Iran: Sedentarization through education. *Nomadic Peoples*, *36*(37), 145–155.
- Sharif-Emami, J. (1982). [Oral history interview]. In H. Lajevardi (Ed.), *Iranian Oral History Project*. Harvard University.
- Technical Cooperation Administration. (1953). *Point 4 around the world* [World map]. Library of Congress.
- Trent, J., & Schnurr, L. (2018). *A United Nations Renaissance*. Verlag Barbara Budrich.
- Tröhler, D. (2013). The OECD and Cold War culture: Thinking historically about PISA. *Symposium Books*.
- Valderrama, F. (1995). *A history of UNESCO*. UNESCO Publishing.
- Ziaei, N. (1971). Educational guidance [Interview with Fakhri Rahro]. *Maktab-e Mam*, *23*. (In Persian)

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام آموزشی ایران با برنامه تجارت آزاد جهانی (۱۳۲۸-۱۳۵۷.ش)

علی قربانی حصاری*

شهین ایروانی**، مرضیه عالی***، مهدی سپهری****

چکیده

نظام آموزشی جدید، یکی از مهمترین نهادها در فرآیند ساخت اجتماعی ملی و بین‌المللی در جوامع جدید است. تحولات نظام آموزشی ایران از زمان استقرار در دوره پهلوی اول تا انقلاب اسلامی، با مداخلات سیاسی و اقتصادی بیگانگان صورت گرفت. اما در زمینه تاثیر این مداخلات در شکل‌دهی به نظام آموزشی، و نقش این تحولات نهادی در ساخت اجتماعی ایران، مطالعات تحلیلی گسترده‌ای صورت نگرفته است. پرسش اصلی ما بررسی نقش برنامه سازمان‌های بین‌المللی تاسیس یافته پس از جنگ جهانی دوم، در ایجاد پیوند میان نظام آموزشی ایران با برنامه تجارت آزاد جهانی است. فرضیه این پژوهش، وجود ارتباط میان تحولات نظام آموزشی در ایران با برنامه سیاسی و اقتصادی طراحی شده در دوره پس از جنگ برای نظم جهانی است. برای بررسی این فرضیه به روش کتابخانه‌ای و اسنادی، به ویژه با بررسی اسناد برجای مانده از طرح‌های توسعه‌ای که توسط سازمان‌ها و مشاوران خارجی در بازه سال‌های ۱۳۲۸ تا ۱۳۵۷ تدوین شده است مورد تحلیل قرار گرفته است. نتیجه اصلی این پژوهش یافتن خطوط برنامه‌ریزی آموزشی با محوریت «هدایت شغلی و تحصیلی» در زمینه ایجاد تقسیم کار مبتنی بر ضرورت‌های بین‌المللی، و همچنین تغییر در برنامه درسی مدارس در جهت گسترش

* دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه تهران، دانشکده علوم تربیتی (نویسنده مسئول)،

ali.qorbanihesari@gmail.com

** دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، siravani@ut.ac.ir

*** استادیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، m.aali@ut.ac.ir

**** استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه امام صادق (ع)، ma.sepehri@isu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۸

سبک‌های زندگی مصرف‌گرای شهری، در جهت توسعه مصرف کالاهای صنعتی در بستر تجارت آزاد جهانی است.

کلیدواژه‌ها: سازمان‌های بین‌المللی، اصل چهار ترومن، نظام آموزش رسمی، راهنمایی تحصیلی.

۱. مقدمه

پیشینه مداخله بیگانگان در نهاد آموزشی ایران به دوره فتحعلی‌شاه و تأسیس مدارس میسیونری بازمی‌گردد. در بازه سال‌های ۱۲۱۰.ش تا ۱۳۲۰.ش، با گسترش فعالیت‌های بیگانگان، این مداخلات از طریق مدارس میسیونری، مستشاران آموزشی، سفارتخانه‌ها و انجمن‌های آموزشی و فرهنگی وابسته به آنها صورت می‌گرفت. هدف اصلی این فعالیت‌ها ایجاد وابستگی سیاسی و فرهنگی و از این طریق گسترش دامنه تجارت ملی این کشورها با ایران بود. همچنان که در بیانیه مدارس آلیانس فرانسه نقل شده بود:

هر آنکه به زبان فرانسه روی آورد، به راه و رسم فرانسوی نیز روی خواهد کرد و رویکرد به خلق و خوی فرانسوی، روی آوری به فراورده‌های فرانسه خواهد بود. گسترش زبان فرانسه در خارج از کشور ابزاری است کارثر در گسترش روابط، در تسهیل داد و ستد، پس در افزایش تولید ملی. (ناطق، ۲۰۱۷، ص ۸۳).

این برنامه در نهایت تا پیش از جنگ جهانی اول به توفیق مدنظر در حوزه اقتصادی منجر نگشت. اما با وقوع جنگ جهانی دوم و شکل‌گیری نظم جهانی جدیدی که به واسطه‌گری سازمان‌های بین‌المللی رقم می‌خورد، برنامه جدیدی برای ایجاد پیوند میان نظام آموزشی با سبک‌زندگی و تجارت جهانی، در پیش گرفته شد. وام‌های صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی در جهت‌دهی توسعه‌محور نظام‌های آموزشی و اختصاصاً فعالیت یونسکو به عنوان بازوی اصلی تعیین خط‌مشی‌های آموزشی استاندارد در سطح بین‌المللی، مهمترین سازمان‌ها و سازوکارهای مداخلاتی در این دوره محسوب می‌شوند؛ اما افزون بر این سازوکارهای سراسری، سازوکارهای دیگری همچون برنامه مارشال و اصل چهار ترومن برنامه‌های دولت آمریکا برای فعالیت اقتصادی و آموزشی در کشورهای مختلف به شمار می‌رفت.

پس از شهریور ۱۳۲۰ و ورود نیروهای بیگانه به کشور در خلال جنگ جهانی، ایران نیز عرصه مداخلات مبتنی بر نظم نوین پس از جنگ در جهان گردید. از آن زمان تا پایان دوره پهلوی، برنامه‌های اقتصادی و آموزشی گسترده‌ای توسط سازمان‌های بین‌المللی در ایران به اجرا

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام‌آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۳۳

در آمد. ما در این پژوهش در پی یافتن این ارتباط بین سازمان‌های بین‌المللی فعال در حوزه آموزش و نحوه پیداسازی برنامه‌های طراحی شده توسط این سازمان‌ها در جهت ایجاد انتظامی جهانی در دروه پس از جنگ هستیم. بر این اساس پرسش اصلی این پژوهش بدین صورت قابل طرح است:

برنامه سازمان‌های بین‌المللی تاسیس یافته پس از جنگ جهانی دوم، در ایجاد پیوند میان نظام آموزشی ایران با برنامه تجارت آزاد جهانی چه بود؟

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

تا کنون پژوهش‌های وسیعی در زمینه تأثیرات سازمان‌ها و برنامه‌های بین‌المللی بر تحولات نظام آموزشی ایران در دوره پهلوی دوم صورت گرفته است. برنامه آموزش‌های عشایری اصل چهار که به ابتکار عمل بهمن‌بیگی و حمایت اصل چهار به اجرا در آمد، به دلیل شهرت جهانی که یافت، توجهات بیشتری را به خود اختصاص داده. پژوهش حیدری و بینشی‌فر (۲۰۱۷) و شهشانه‌ای (۲۰۰۱) به ارتباط بهمن‌بیگی با اصل چهار پرداخته‌اند و این برنامه را فعالیتی در جهت اهداف سیاسی و اقتصادی آمریکا می‌دانند، اما شهبازی (۲۰۰۱ و ۲۰۰۲) در پژوهشی مردم‌نگارانه، استقلال عمل بهمن‌بیگی از برنامه اصل چهار و مبتنی بودن آن بر الگوهای بومی را در مقابل پژوهش‌های انتقادی آشکار می‌سازد. پژوهش کریمی (۲۰۰۹) تنها پژوهشی ست که به کلاس‌های خانه‌داری اصل چهار ترومن در ایران توجه نموده و اثرات آن در تحول معماری مسکونی خانه‌های ایرانی را مورد تحلیل و بررسی قرار داده است. پژوهش ایروانی و همکاران (۲۰۲۰) در بخشی از پژوهش خود با عنوان «بررسی تاریخی تنوع مدارس در ایران»، به تحلیلی از سند مشاوران ماوراء بحار و بخش آموزشی آن پرداخته‌اند.

آنچه از این پژوهش‌های قابل استنباط است، توجه خاص به برنامه‌هایی پراکنده است و هیچ یک از این پژوهش‌ها به تصویری جامع از این مداخلات در نظام آموزشی و نسبت آن با توسعه جهانی و برنامه تجارت آزاد بین‌المللی نپرداخته است. با وجود آنکه برنامه‌های توسعه ایران هر یک دارای بخش آموزشی بوده و توسط مشاوران آمریکایی (موریسن نودسن، مشاوران ماوراء بحار، مشاوران هاروارد، بنیاد فورد) ذیل سازمان برنامه و بودجه تدوین و اجرایی شدند خلاء وجود چنین پژوهش‌های جامع‌نگری ما را از فهم درست برنامه‌هایی که به شکل تاریخی در نظام آموزشی ایران تا به امروز تعیین مسیر نموده‌اند بازداشته است. این طرح‌های توسعه همراه با دریافت وام از بانک جهانی و بانک‌های آمریکایی بوده و برای

دریافت هر وامی شروط ضمن وامی تعیین شده که تأثیری مستقیم در برنامه‌ریزی دولتی ایران داشته است. همچنین از دهه ۱۳۴۰ به بعد گستره فعالیت یونسکو و بانک جهانی در ایران گسترش یافته و در انتهای این دهه با برنامه تعیین شده از سوی این دو سازمان، نظام آموزشی ایران برنامه تحولی سراسری را در پیش می‌گیرد که پژوهشی تحلیلی در این زمینه نیز در دست نیست.

فرضیه این پژوهش، وجود ارتباط میان برنامه سیاسی و اقتصادی طراحی شده در دوره پس از جنگ برای نظم جهانی، با تحولات نظام آموزشی در ایران است. برای بررسی این فرضیه به روش کتابخانه‌ای و اسنادی، به ویژه با بررسی اسناد برجای مانده از طرح‌های توسعه‌ای که توسط سازمان‌ها و مشاوران خارجی در بازه سال‌های ۱۳۲۸ تا ۱۳۵۷ تدوین شده است، و همچنین ارائه تحلیل‌هایی مربوط به پس زمینه شکل‌گیری برنامه تحول نظامات آموزشی در سطح بین‌المللی، این فرآیند تاریخی مورد تحلیل قرار خواهد گرفت. این مطالعه به طور خاص، در حوزه «رویکرد نهادی در مطالعات آموزشی» (Institutional Approach to the Study of Education) قرار می‌گیرد که به عنوان رویکردی خاص از دهه ۱۹۷۰ در سطح بین‌المللی شکل گرفته و حوزه موضوعی خود را نحوه نهادینه شدن نظام آموزش مدرسه‌ای و تأثیرات نهادی آن بر جامعه در دنیای مدرن، چه در سطح ملی و چه در سطح جهانی می‌داند (بناووت، ۱۹۹۷). این رویکرد که در ذیل رویکردهای بازتولیدی اجتماعی و آموزشی تعریف می‌شود، بوم اجتماعی را فراتر از محدوده مرزهای ملی قرار داده و به تحولات بین‌المللی به ویژه در دوره پس از جنگ جهانی می‌پردازد. بر این اساس، تحولات نظام‌های آموزشی نه صرفاً بازتولید نظام اجتماعی داخلی یک کشور، بلکه بر اثر مداخلات و تنظیم‌گری‌های بین‌المللی، در حال تبدیل شدن به نوعی بازتولید اجتماعی و طبقاتی در سطح جهانی است. همچنین این رویکرد، پیوند قابل ملاحظه‌ای با نظریه وابستگی و تحلیل نظام‌های دولتی در حال توسعه دارد که در ادامه متن به تفصیل بدان خواهیم پرداخت.

۳. واسطه‌گری سازمان‌های بین‌المللی آموزشی: تغییر معنای «خود و بیگانه»

نزاع و جنگ‌های بین دولت‌های اروپایی که از قرن هفدهم آغاز شده بود، در نهایت در قرن بیستم به وقوع بزرگترین جنگ‌های جهانی تاریخ بشر منتهی گشت. این دوره از تاریخ حوادث بین‌المللی، منجر به شرایطی گشت که نوع روابط بین کشورهای مختلف را به طور گسترده متحول نمود. ورود فعالانه آمریکا به جنگ جهانی دوم و شکل‌دهی روابط بین‌المللی که باعث

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام‌آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۳۵

پیروزی متفقین و شکست آلمان نازی شد، و تشکیل سازمان ملل متحد و زیرشاخه‌های آن، از جمله این حوادث به شمار می‌رفت.

جهان پس از جنگ که تشنه‌ی «صلح و رفاه پایدار» برای همه مردم بود، تنها زمانی می‌توانست به سازمان‌های بین‌المللی نوظهور اطمینان یابد که پیگیری این وعده‌ها را به صورت عملی در آن‌ها ببیند. راهبرد اصلی آمریکا برای ایجاد اعتماد و شکل‌دهی به این نظم ارتباطی جدید، در دست گرفتن اقتصاد و تجارت جهانی و پشتیبانی قوی مالی از سازمان‌های جهانی بود. کمک‌های بزرگ به بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، و اداره امداد و توانبخشی سازمان ملل متحد، وام‌های بانک صادرات و واردات به کشورهای پراکنده در سراسر جهان، بخشی از برنامه اقتصادی آمریکا پس از جنگ بود. عمده کمک‌های خارجی، تحت برنامه مارشال که با تأسیس سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD) همراه بود، به کشورهای اروپایی تعلق می‌گرفت، به همین علت کشورهای در حال توسعه در آسیا (از جمله ایران)، آمریکای لاتین، و آفریقا به این ترجیح اروپایی معترض شده و از آمریکا تقاضای کمک‌های مشابهی برای توسعه داشتند. آمریکا می‌دانست که اروپای غربی متحد او در مقابل شوروی ست اما درباره سایر مناطق چنین اطمینانی نداشت. همچنین از وقوع انقلابات مخرب (کمونیستی) هراس داشت (پترسون، ۱۹۷۳، ۱۱۹). شروع برنامه اصل چهار (Point Four Program) و سایر کمک‌هایی که برای کشورهای در حال توسعه از طریق بانک جهانی و سایر سازمان‌های بین‌المللی پرداخت شد، در پی توجه به این ضرورت‌ها در مناطق غیر اروپایی محسوب می‌شد. این کمک‌ها با رسمیت بخشی و اعتباربخشی به سازمان‌های بین‌المللی نوظهور و تعیین جایگاه واسطه‌گری و تسهیلگری آنها صورت گرفت. پرسش اساسی که در این دوره وجود داشت: نحوه مداخله در برنامه دولت‌های ملی، به طریقی بود که حاکمیت ملی آنها زیرسوال نرود و از سوی دیگر خط‌مشی‌های تعیین شده برای اعطای وام‌ها نیز به طور کامل محقق شود. در این بین سازمان‌های بین‌المللی به عنوان عناصر تسهیلگری که حق حاکمیت کشورها را (بدون مداخله استعماری) حفظ کرده، اما امکان تعیین راهبردهای اصلی در اعطای وام‌ها و خدمات فنی و تخصصی را نیز داشته باشند، نقش مهمی برعهده داشتند.

در این دوران با شکل‌گیری و تقویت اندیشه‌های ملی‌گرایانه، استعمار و حاکمیت مستقیم دولت‌های بیگانه در کشورهای با دولت‌ملی قابل پذیرش نبود. آنچه می‌توانست تحقق اهداف جهانی را تضمین نماید، تحول در معنای «خود و بیگانه» بود. برای پذیرش اعمال اقتدار سازمان‌های جهانی در رابطه میان دو کشور، به گونه‌ای که معنای «استعمار و استثمار» یک سویه

نیابد، بلکه استخدای دو سویه برای توسعه و رفاه هر دو طرف باشد، تعریف رابطه‌ای جدید و اتحادی بین کشورها بود؛ رابطه‌ای که در آن انفکاک «دولت» دریافت کننده کمک و «دولت» ارائه دهنده خدمات، تفکیکی سخت و تقابلی نباشد. بلکه هر دو آنها در درون «دولتی بین‌المللی» دارای منافع و نقاط تهدید مشترک باشند.

۱.۳ سازمان‌های بین‌المللی فعال در آموزش

طراحی سازمان‌های جهانی فعال در حوزه آموزش و پرورش نیز همچون سایر حوزه‌ها، در میانه جنگ جهانی دوم آغاز گشت. در خلال جنگ جهانی دوم وزرای آموزش و پرورش متفقین در لندن دیدار نموده و در باب آموزش و پرورش پس از جنگ جهانی بحث نمودند. در آوریل ۱۹۴۴م. متفقین، شاخه‌ای در سازمان ملل برای بازسازی آموزش و پرورش و فرهنگ برپا نمودند (لاوتون و گوردن، ۲۰۲۰، ۱۸۶) موضوع مباحث حول ساختاردهی جدید نظام آموزشی کشورهای تحت نفوذ نازی‌ها، و علاوه بر این ایجاد سازمانی بود که در آن مریان، دانشمندان، هنرمندان و سایر گروه‌های روشنفکری، درباره ایده‌هایی که به گسترش دانش و فرهنگ کمک می‌کند، گفتگو داشته باشند. در نوامبر ۱۹۴۴ (آبان ۱۳۲۴)، نمایندگان ۴۴ کشور در لندن گردهم آمدند تا نظام‌نامه همکاری‌های فرهنگی و علمی میان دولت‌ها برای ارتقاء صلح جهانی را تهیه کنند و در همین اجلاس بود که قانون اساسی یونسکو تدوین گشت (خانا، ۱۹۵۴، ۳۴) وحشت ناشی از جنگ جهانی، انرژی نهفته‌ای بود که فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی یونسکو را با امیدهای بسیاری همراه می‌ساخت.

یونسکو به زودی از سطح یک آژانس سرمایه‌گذاری به سازمانی جهانی در حوزه توسعه استعدادهای بشری ارتقاء یافت. درباره نوع فعالیت‌های یونسکو از واژگان ویژه‌ای استفاده می‌شود؛ یکی از این واژگان «تسهیل‌گری» (Facilitate) است. در حوزه نظام‌های آموزشی نقش این سازمان، تشویق و یاری‌رسانی در انتقال و اشتراک دانش در زمینه ارتقا سیستم‌های آموزشی، دانش مورد نیاز برای دسترسی به علوم تجربی و تکنولوژی، و همچنین تقویت ظرفیت‌های ارتباطی و مشارکت دموکراتیک است. کلیدواژه دیگر «همکاری» است: یونسکو با شرکای سازمانی خود در درون سازمان ملل، ملت‌های عضو و همچنین سازمان‌های غیردولتی همکاری دارد. در نوامبر ۱۹۴۶، ۲۰ کشور قانون اساسی یونسکو را پذیرفتند که از این میان فقط یک کشور آفریقایی و ۳ کشور آسیایی حضور داشتند. به تدریج و در فضای رقابتی، کشورهای بیشتری به ویژه در آسیا و آفریقا به یونسکو که در حال تبدیل شدن به یک سازمان جهانی

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۳۷

واقعی مرتبط با اصلاحات آموزشی در سراسر جهان بود پیوستند. از سال ۱۹۴۷، در پی استقلال هند و پاکستان، تعداد کشورهای استقلال یافته در آفریقا و سایر نقاط افزایش یافت (لاوتون و گوردون ۲۰۰۲، ۱۸۷).

فعالیت‌های آغازین یونسکو در حوزه آموزش عبارت بود از: انتشار کتاب‌های راهنمای معلمان؛ اجرای پروژه‌هایی در حوزه آموزش و پرورش اساسی و سوادآموزی در هائیتی، چین و شرق آفریقا؛ برگزاری کنفرانس‌های مربوط به سوادآموزی در چین و مکزیک؛ کنفرانس آموزش بزرگسالان؛ ورود به حوزه جمع‌آوری اطلاعات آماری آموزشی؛ برگزاری کنفرانس آموزش عمومی در ژنو با شرکت ۴۲ کشور در سال ۱۹۴۸؛ و توسعه فضاهای کتابخانه‌ای. (والدرمن، ۱۹۹۵، ۳۴) فعالیت‌های یونسکو در حوزه آموزش و پرورش عمومی در سطح بین‌المللی به سرعت گسترش یافته و برای هر حوزه بنیادها و سازمان‌های ویژه‌ای را ایجاد نمود.

بنیاد بین‌المللی آموزشی یونسکو (IIEP) یکی از اجزاء مهم این سازمان در رهبری نظام‌های آموزشی بود که در سال ۱۹۶۳ (۱۳۴۲.ش) در پاریس تأسیس گشت. این موسسه بین‌المللی با هدف آموزش مدیران آموزش و پرورش، سمینارها و جلسات کاری را در زمینه مشکلات کشورهای در حال توسعه برگزار نمود، کارشناسانی را برای راهنمایی به این کشورها فرستاد و کنفرانس‌های بزرگی را برای توسعه در مناطق گوناگون برگزار نمود. دفتر بین‌المللی آموزش (IBE) که سابقه آن به پیش از یونسکو و سال ۱۹۲۵ بازمی‌گشت، پس از تأسیس یونسکو به بازوی این سازمان در حوزه جمع‌آوری اطلاعات تطبیقی تبدیل گشت. مراکز IBE مراکزی اداری است که گزارش‌های بسیاری درباره توسعه آموزش و پرورش‌های ملی را در خود جای داده است. IBE همچنین فعالیت‌های آموزشی را تنظیم و منابع مرجعی همچون «کتاب سال بین‌المللی آموزش و پرورش» (International Yearbook of Education) و «چشم‌اندازها» (Prospects) که مرور آموزش و پرورش تطبیقی بین‌المللی است را منتشر می‌نمود (لاوتون و گوردون ۲۰۰۲، ۱۸۸).

سازمان جهانی دیگری که به طور مکمل و با ابزارهای مالی، تأثیراتی عمیق بر نظام‌های آموزشی سراسر جهان پس از جنگ جهانی دوم داشته‌است، بانک جهانی ست. بانک جهانی بازسازی و توسعه (IBRD) - که به اختصار بانک جهانی خوانده می‌شود - وابسته به سازمان ملل متحد است و فعالیت‌های آن به پروژه‌های مولد اقتصادی و کمک به توسعه اقتصادی ملت‌های عضو سازمان ملل اختصاص یافته است. بانک جهانی نیز همچون یونسکو پس از جنگ جهانی رشد یافت و ابتدا در سال ۱۹۴۶ به عنوان نتیجه کنفرانس پولی و مالی سازمان

ملل (۱۹۴۴) در برتون وودز و در آمریکا تاسیس گشت. در ابتدا وام‌های بانک جهانی مستقیماً در ارتباط با بازسازی‌های پس از جنگ جهانی بود، اما از سال ۱۹۴۹ متمرکز بر وام‌های توسعه اقتصادی خارج از اروپا گشته و رفته‌رفته به بزرگترین سازمان مرتبط با توسعه تبدیل گشت. در دیدگاه بانک جهانی، همواره آموزش و پرورش به عنوان یکی از مهمترین پیش نیازهای انواع رشد اقتصادی دیده می‌شود. علاوه بر وام‌های در دسترس برای کشورهای در حال توسعه، بانک جهانی کمک‌های فنی از جمله توصیه‌های آموزشی را نیز فراهم می‌کند. فعالیت‌های این سازمان نشانگر ارتباط تنگاتنگ آموزش و پرورش و اقتصاد است؛ اما غالباً به دلیل نگاه صرفاً اقتصادی به اهداف تربیتی مورد انتقاد واقع شده است (همان، ص ۱۹۰).

۲.۳ نقش نظام‌های آموزشی در دوره پس از جنگ جهانی دوم (تقلیدگری و سرایت)

در زمینه گسترش بی‌سابقه نظام‌های آموزشی رسمی، پس از جنگ جهانی، در سراسر جهان مطالعات گسترده‌ای صورت گرفته است؛ پدیده‌ای که از آن به انقلاب آموزشی تعبیر می‌شود. طی دوره کوتاهی از دهه ۱۹۴۰ تا ۱۹۷۰ به شکل بی‌سابقه‌ای درصد پوشش آموزش ابتدایی در عموم کشورهای دنیا به رقمی بیش از ۷۰٪ افزایش می‌یابد. این آمار در حوزه آموزش متوسطه و عالی نیز رشد بیش از ۲ تا ۳ برابر را نشان می‌دهد.

درصد ثبت‌نامی دوره‌های ابتدایی، متوسطه و عالی، به جمعیت کل رده‌سنی قابل ثبت‌نام در جهان - طی دهه ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰ م - ۱۳۲۹ تا ۱۳۴۹ ش - (به نقل از میر، رامیرز، رابینسون، بول، ۱۹۷۷)

	۱۹۵۰ میانگین %	۱۹۶۰ میانگین %	۱۹۷۰ میانگین %	کل نمونه‌ها
دوره ابتدایی				
همه کشورها	۵۸	۷۱	۸۳	۱۱۷
کشورهای ثروتمندتر	۹۰	۹۸	*۱۰۲	۵۱
کشورهای ضعیف‌تر	۳۷	۵۳	۷۲	۵۶
دوره متوسطه				
همه کشورها	۱۲.۷	۲۱.۵	۳۰.۵	۱۰۲
کشورهای ثروتمندتر	۲۱.۳	۳۵.۸	۴۶.۴	۴۹
کشورهای ضعیف‌تر	۵.۳	۹.۴	۱۷.۰	۴۶
آموزش عالی				

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۳۹

	۱۹۵۰ میانگین %	۱۹۶۰ میانگین %	۱۹۷۰ میانگین %	کل نمونه‌ها
همه کشورها	۱.۴	۲.۸	۵.۳	۱۰۹
کشورهای ثروتمندتر	۲.۶	۵.۲	۹.۲	۴۶
کشورهای ضعیف‌تر	۰.۶	۱.۲	۲.۶	۵۵

* فاکتورهای مختلف آماری (از جمله ثبت نام افراد خارج از رده سنی تعیین شده)
ممکن است موجب تورم رقم آماری و گذشتن آن از ۱۰۰ درصد شود.

یکی از پرسش‌های اساسی در این زمینه، یافتن علل اصلی این پدیده است: کدام عوامل با این تحول کوتاه مدت نظام‌های آموزشی پس از جنگ جهانی همبستگی مستقیم داشته؟ قدرت نظامات بوروکراسی دولتی پس از جنگ؟ ساختارهای بودجه‌ریزی؟ طرح‌های توسعه؟ یا عوامل فرهنگی؟

از مهمترین تحقیقات در این زمینه، پژوهش میر و همکارانش (۱۹۷۷) است که با بررسی پیشینه پژوهش‌های صورت گرفته و بررسی وضعیت داخلی کشورها، به پاسخ این پرسش پرداخته‌اند. بر اساس این پژوهش در حالی که تا پیش از جنگ جهانی، گسترش نظام‌های آموزش عمومی وابسته به عواملی همچون فرآیند توسعه اقتصادی و اجتماعی، یا گسترش نظام بوروکراسی هر کشور بوده، اما در دوران پس از جنگ چنین همبستگی میان عوامل مطرح شده و توسعه نظام آموزشی قابل مشاهده نیست (میر و رامیرز، ۱۹۸۰، ۳۷۶).

پژوهش‌های مکمل این مطالعه، نکاتی اساسی را در زمینه نسبت میان دولت-ملت‌ها در فضای بین‌المللی نوظهور و نقش نهادهای دولتی و نظام‌های آموزشی در اعتباریابی دولت‌ها در سطح بین‌المللی را آشکار می‌سازد. در نظام ارتباطی که حاکمیت کشورها خود را در قالب دولت ملی به ظهور می‌رساند، و در ارتباط رقابت‌محور میان دولت‌های ملی در سطح جهان، با وجود تمایز میان کشورهای حاشیه‌ای و ابرقدرت‌های پرجمعیت و ثروتمند، افزایش آمارهای مربوط به نهادهای دولتی و عمومی و پیروی آن‌ها از استراتژی‌های متداول برای دستیابی به اهداف استاندارد مدرن، نشانگر شایستگی و تعهد دولت‌های ملی در فضای بین‌المللی است. قواعد مشترکی وجود دارد که دولت‌های ملی و نهادهای عمومی آنها را قابل مقایسه و رقابت‌پذیر می‌نماید: همه آن‌ها دارای قانون اساسی برای اداره کشور هستند که حقوق شهروندی را مشخص می‌کند؛ همه این دولت‌ها در پی توسعه اقتصادی هستند که با شاخص‌های مشترکی از جمله سرانه تولید ناخالص داخلی سنجیده می‌شود؛ و همچنین

دولت‌های ملی، بر گسترش نظام آموزشی به عنوان ابزار حیاتی توسعه مطلوب فردی و ملی تاکید دارند (همان).

همین مسائل مشترک است که دولت‌های ملی را در روز به روز بیشتر به پذیرش نسخه‌های مشترک از سوی سازمان‌های بین‌المللی برای توسعه کشورهای کمتر توسعه‌یافته سوق می‌دهد. عامل دیگری که در پذیرش نسخه‌های بین‌المللی موثر به نظر می‌رسد، «رقابت» با کشورهای پیرامونی است. نظریه‌پردازان حوزه رقابت - برخلاف نظریه‌پردازانی که تقلیدگری را از طریق اعمال زور و اجبار در خط‌مشی‌های ملی بررسی می‌کنند - معتقدند، «تغییرات ساخته و پرداخته بازیگران قدرتمند نیستند، بلکه ساخته و پرداخته رقبای مستقیم هر کشوری می‌باشند» (امامی، ۲۰۱۲، ص ۵۴).

۴. دموکراسی، صلح و تجارت: تحول مشاغل و سبک زندگی از طریق مدرسه

همچنان که اشاره شد، مهمترین شعار بلوک غرب و شرق در دوره پس از جنگ جهانی، «صلح و رفاه پایدار جهانی» بود. سازمان‌های بین‌المللی نیز با همین ایده محوری، فعالیت‌های مستشاری و وام‌دهی برای بازسازی و توسعه کشورهای مختلف را جهت‌دهی نمودند. اما مسئله اساسی تفسیرهای مختلف از «صلح و رفاه» و سازوکار پیاده‌سازی آن در زندگی روزمره مردم و نهادهای اجتماعی و دولتی درونی کشورها بود. خوانش کمونیستی بلوک شرق، با خوانش لیبرال دموکراسی غربی کاملاً متفاوت بود و بخشی از این تمایز دیدگاه در «مناظره آشپزخانه‌ای» خروشچف - دبیر اول اتحادیه جماهیر شوروی - و ریچارد نیکسون - معاون اول رئیس‌جمهور آمریکا - در سال ۱۹۵۹ آشکار شد.

آمریکا برای تحقق اهداف خود، پس از جنگ جهانی، دو طرح بلندپروازانه را در سیاست خارجه خود پیش گرفت: طرح مارشال برای بازسازی کشورهای اروپای غربی؛ و در ادامه برنامه اصل چهار برای مناطق کمتر توسعه‌یافته. طرح مارشال و اصل چهار ترومن چیزی بیش از ابزاری برای «مقابله با کمونیسم» یا «گسترش اقتصادی» بود؛ بلکه سازوکارهایی در زمینه تحقق ایده آمریکایی «صلح و رفاه» به شمار می‌رفتند؛ سازوکارهایی که خوانش خاص آمریکا از «صلح و رفاه» در سایه تجارت آزاد جهانی را اجرایی می‌نمود. ترومن در سخنرانی عمومی خود در سال ۱۹۴۷ اعلام کرد: «این سه مورد صلح، آزادی و تجارت جهانی - از هم جدایی‌ناپذیرند» (پترسون، ۱۹۷۳، ۱۱۹). تا این زمان آمریکا صرفاً برنامه اروپایی خود را

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام‌آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۴۱

پیاده‌سازی نموده بود و این تفکیک اروپایی و غیراروپایی امری تجربی برای آمریکا به حساب می‌آمد. ترومن در ۲۴ ژانویه ۱۹۴۹ در پیامی که به کنگره ارسال کرده بود اظهار داشت:

تجربه نشان می‌دهد که حجم تجارت خارجی ما با کشورهایی با سطح توسعه بالا، بیشتر از کشورهایی با استانداردهای زندگی سطح پایین و صنایع غیرکافی ست. ما برای افزایش سطح صادرات و درآمدهای ملی در تجارت با مناطق کمتر توسعه‌یافته باید ثبات اقتصادی خود را افزایش دهیم (هازلت، ۱۹۵۰، ۷).

پیام رئیس‌جمهور به کنگره آمریکا، تحلیلی بسیار مهم را در برداشت. سطح روابط تجاری بالای آمریکا و اروپا ریشه در سبک زندگی مشابه و صناعی که متناسب با آن شکل یافته بودند داشت. کشورهای توسعه‌یافته در قبال کالایی که از آن کشورها به آمریکا منتقل می‌شد، از آمریکا نیز کالاهای صنعتی متناسب با زندگی شهری خود دریافت می‌کردند و این موجب ارتقا صنایع و اقتصاد مشترک می‌شد. اما به فرض «اگر آمریکا از برزیل قهوه وارد کند، اما برزیل به اتوموبیل آمریکایی احتیاجی نداشته باشد، این دادوستد یک سویه بوده و آمریکا باید در قبال قهوه، دلار بدهد که موجب تضعیف اقتصاد داخلی خواهد بود» (همان). این استدلال درباره کشورهای تولیدکننده مواد خام صنایع - از جمله نفت و فولاد و انواع مواد اولیه - اهمیت بیشتری می‌یافت. در حالی که کشورهای توسعه‌یافته، با تولید صنعتی و به طور همزمان مصرف کالاهای صنعتی، تجارت آزاد جهانی را تقویت می‌کردند، کشورهای کمتر توسعه‌یافته، با سبک زندگی غیرصنعتی که نیاز به خرید کالاهای صنایع پیشرفته آمریکا را کمتر در خود می‌دید، و از سوی دیگر در اختیار داشتن منابع اساسی مواد خام مورد نیاز صنایع، به نوعی بر هم زننده تعادل «تجارت جهانی» و به تبع آن «صلح و رفاه پایدار» به شمار می‌رفتند.

از آنجا که دسترسی به مواد خام کشورهای در حال توسعه هم یکی از ضروریات شکل‌گیری تجارت جهانی بود، ترومن حل این مسئله اساسی را در دکترین خود قرار داد. در ژانویه ۱۹۴۹ او در ادامه ۳ طرح اصلی آمریکا برای توسعه ایده لیبرال دموکراسی آمریکایی در جهان (پشتیبانی سازمان ملل؛ طرح مارشال؛ پیمان نظامی ناتو)، اصل چهارمی را مطرح کرد: برنامه‌ای برجسته در کمک‌های فنی به مناطق توسعه‌نیافته. او اعلام داشت «کلید صلح و رفاه، تولید بیشتر است» و همچنین، «مواد خام» و «تجارت» نیز برای رفاه آمریکا حیاتی است، رفاهی که «دموکراسی» را تغذیه می‌کند (پترسون، ۱۹۷۳، ۱۲۰). اما این ایده، ایده‌ای نو نبود؛ پروپوزال این طرح در سال ۱۹۴۴ (اواخر جنگ جهانی دوم) در کتابی با عنوان «تهران: طریق ما در جنگ و صلح» (Teheran: Our Path in War and Peace) توسط یکی از متفکرین کمونیست آمریکایی به

نام اِِرل برودر (Earl Browder) منتشر شده بود. ارتباط این ایده با تفکرات کالکتیویستی و دولت‌گرای کمونیسم نیز مشخص است (هازلت، ۱۹۵۰، ۵). پیش‌فرض سیاست‌گذاران لیبرال آمریکا در اقتباس این ایده که بنیانی سوسیالیستی داشت از این قرار بود:

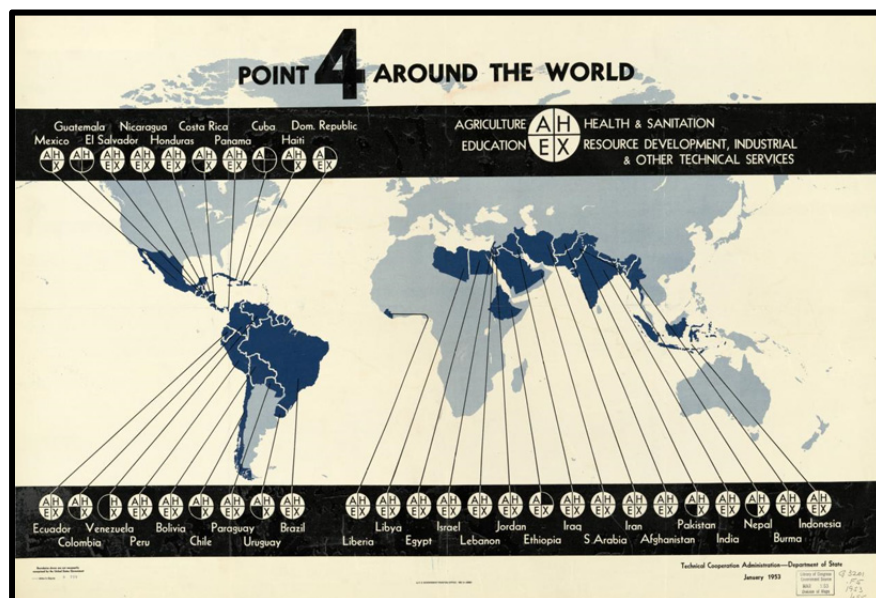
- افزایش سطح زندگی در کشورهای کمتر توسعه یافته، امکان صادرات کالاهای آمریکایی و کشورهای صنعتی، در قبال مواد خام را فراهم خواهد کرد. این مسئله تجارت جهانی و اقتصاد آمریکا را به ثبات خواهد رساند.

- پیش فرض دیگری که در پروژه اصل ۴ وجود داشت، این بود که سرمایه‌گذاری در کشورهای کمتر توسعه یافته، اثر بیشتری در افزایش تجارت جهانی خواهد داشت (همان).

برنامه اصل چهار، با چنین ایده‌ای از سال ۱۹۴۹ در سراسر جهان آغار به فعالیت نمود. این برنامه در ۴ حوزه تخصصی مشخص، کمک‌های فنی و مالی خود را به کشورهای تعیین شده عرضه می‌داشت: آموزش؛ بهداشت و سلامت؛ کشاورزی؛ توسعه زیرساخت و صنایع.

بررسی نقشه کشورهای تحت پوشش این برنامه، دو خط جغرافیایی مشخص را نشان می‌دهد: خط اول کشورهای آمریکای مرکزی و جنوبی که کشورهای پرجمعیت پیرامون آمریکا و در معرض اندیشه‌های کمونیستی را نشان می‌داد؛ خط دوم کشورهای شمال آفریقا، غرب و جنوب آسیا که علاوه بر اینکه مهمترین منابع مواد خام صنایع دنیا را در خود جای داده بودند، تحول سبک زندگی جمعیت کثیر این کشورها نیز در استفاده از کالاهای صنایع جهانی اهمیت داشت. با وجود شعار «صلح و رفاه پایدار» برای عموم مردم جهان، کشورهای فقیرتر از نظر منابع که جایگاه قابل تعریفی در تجارت آزاد آتی جهان نداشتند، به طور کامل از دو طرح سیاست خارجه آمریکا حذف شدند.

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام‌آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۴۳

نقشه کشورهای تحت پوشش برنامه اصل چهار ترومن

ایران نیز از همان سال ابتدای برنامه، تقاضای خود به آمریکا برای دریافت کمک‌های فنی و مالی اصل چهار را مطرح نمود. شاه در پائیز ۱۹۴۹ (۱۳۲۸.ش) برای دریافت کمک‌های مالی به آمریکا سفر کرد اما چیزی عایدش نشد. در دوره مصدق نیز آمریکایی‌ها وعده ۲۵ میلیون دلار داده بودند که از اعطای آن طفره رفتند. «ولی پس از کودتا بلافاصله تصمیم گرفتند این پول را خرج کنند». در فاصله مرداد ۳۲—که کودتا رخ داد—تا مهر ماه که مدارس بازگشایی می‌شدند، آمریکایی‌ها به سرعت اجرای اصل چهار در ایران را آغاز کردند (محمدی و قاضینی، ۲۰۱۷، ص ۱۰۳).

۱.۴ تحول سبک زندگی از طریق مدرسه

ورود نیروهای اصل چهار به ایران در حالی رقم خورد که اولین برنامه عمرانی ۷ ساله کشور در سال ۱۳۲۸ با همکاری بانک جهانی و مشاوران آمریکایی ماوراءبحار نوشته شده بود، اما به کسری شدید بودجه برای اجرای آن مواجه بود (بوستاک و جونز، ۲۰۲۲، ص ۱۷۳). آمریکا و بانک جهانی نیز تا زمان حکومت مصدق از اعطای ارقام وعده داده شده خودداری کردند. اما پس از کودتا، در سال ۱۳۳۳.ش آمریکا اعلام نمود طی سال‌های ۱۳۳۳-۱۳۳۴، ۱۲۷ میلیون

دلار در اختیار ایران قرار خواهد داد و به ویژه با تصویب و اجرایی سازی برنامه اصل چهار از طرف آمریکا، از سال ۱۳۳۵ به بعد دریافت این کمک ها تسهیل شده بود همچنان که در این سال ۴۰ میلیون دلار به سهولت به دست دولت رسید. (همان، ۲۰۱).

با مداخله نیروهای اصل چهار در برنامه عمرانی، «توسعه» دیگر نه به عنوان امری که باید با سازگاری با بسترهای بومی و نظام معیشتی مردم برنامه ریزی و تحقق یابد، بلکه به عنوان امری برای تحول الزامی سبک زندگی تعریف شد. ریشه این تفکر همانطور که توضیح داده شد در دگرترین دولت ترومن در پیوند میان «سبک زندگی» با ورود به صحنه «تجارت جهانی» بود. فروش مواد خام کشورهای توسعه نیافته به آمریکا و کشورهای ذیل طرح مارشال، نه در قبال دلار، بلکه باید در ازای دریافت کالاهای صنعتی زندگی شهری باشد. اهمیت تغییر در سبک زندگی و سیطره بر بازار «لوازم خانگی» طی سال های آتی به حدی در سطح جهان بالا گرفت که عاقبت جنگ بلوک غرب و بلوک شرق و تعیین پیروز شعار «صلح و رفاه پایدار جهانی» به آن پیوند خورد. در حالی که جنگ سرد با پرتاب اسپوتنیک توسط شوروی به عرصه نبرد فضایی، و با افزایش تعداد کلاهک های اتمی آمریکا و شوروی و هم پیمانان شان به اوج نزاع تسلیحاتی رسیده بود، در نمایشگاه هایی که دولت های آمریکا و شوروی در سال ۱۹۵۹ به طور متقابل در نیویورک و مسکو برگزار کردند، مدل آشپزخانه روسی و آشپزخانه مدرن آمریکایی، به یکی از مهمترین نقاط توجه سیاستمداران تبدیل شد. در گفتگوی میان خروشیچف و نیکسون در بازدید نمایشگاه آمریکا در مسکو، نیکسون، نقطه برتری آمریکا بر شوروی را نه در موشک ها و تسلیحات، بلکه در ساخت تلویزیون رنگی و وسائل اتوماتیک آشپزخانه دانست و اظهار نمود: «آنچه آمریکا می خواهد، تسهیل زندگی زنان خانه دار است» و در ادامه رهبر شوروی را این چنین به چالش کشید: «آیا بهتر نیست به جای رقابت در قدرت موشکی، در کیفیت ماشین لباسشویی رقابت کنیم؟» (همیلتون و فیلیپس، ۲۰۱۴، ۴۴-۴۹).

«مناظره آشپزخانه ای» (Kitchen Debate)، لحظه ای از نبرد دو ابر قدرت بود که در آن، آمریکا محصول فعالیت و سیاست تجاری و بین المللی خود از سال ۱۹۴۹ را برداشت می کرد. در حالی که ترومن برنامه گسترش تجارت و تحول سبک زندگی در مناطق کمتر توسعه یافته را آغاز کرده بود، جانشین او آیزنهاور که از ژانویه ۱۹۵۳ (دی ۱۳۳۱ ش) دوره ریاست جمهوری خود را آغاز کرد سیاست جنگ تبلیغاتی را نیز بدان اضافه کرد. بخش مهم این برنامه، دیپلماسی فرهنگی و متقاعد سازی شهروندان جهان در این امر بود که «تنها دموکراسی و سرمایه داری می تواند آسایش مادی و آزادی های سیاسی را تضمین کند». از سال ۱۹۵۳، آژانس اطلاعات

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۴۵

آمریکا با همکاری شرکت‌های خصوصی برنامه‌ای را برای تبلیغ «شیوه زندگی آمریکایی» برای مخاطبین جهانی را آغاز کردند که در آن سوپرمارکت‌ها، ماشین‌های استیشن، و سبک خانه‌های مدرن آمریکایی در کشورهای مختلف به نمایش درمی‌آمدند (همان).

دولت آمریکا که تا پیش از آیزنهاور، برای اجرای برنامه اصل چهار در ایران به نتیجه نرسیده بود، در زمان کوتاهی پس از روی کار آمدن آیزنهاور در ۲۰ ژانویه ۱۹۵۳ (۳۰ دی ۱۳۳۱)، موفق به اجرای کودتایی در ایران در ۲۸ مرداد سال آینده شده و برنامه اصل چهار را به سرعت در ایران به مرحله اجرا درآورد. در بخش آموزشی، مهمترین برنامه‌های اجرا شده از سوی دفتر اصل چهار، عبارت بود از: به دست گرفتن تالیف کتاب‌های درسی مدارس، طرح گسترش مدارس ملی، کمک به راه‌اندازی مدارس عشایری، و برگزاری کلاس‌های خانه‌داری دبیرستان‌های دخترانه (محمدی و قائینی، ۲۰۱۷/ حیدری و بینشی‌فر، ۲۰۱۷/ مشایخی، ۱۹۵۷/ کریمی، ۲۰۰۹).

تصویر: نیکسون و خروشیچف در حال بازدید از نمایشگاه مسکو و «مناظره آشپزخانه‌ای»

هر چند همه این برنامه‌ها بر اساس سیاست واحدی طراحی می‌شدند، اما به طور خاص، کلاس‌های خانه‌داری یا «اقتصاد خانه‌داری»، در ارتباط با «تحول سبک زندگی» بود. پاملا کریمی (۲۰۰۹)، شرح کاملی از فرآیند راه‌اندازی و اجرای این کلاس‌ها داده است. برای راه‌اندازی این برنامه، در سال ۱۳۳۳ ش، جمعی از کارکنان وزارت کشور برای توسعه

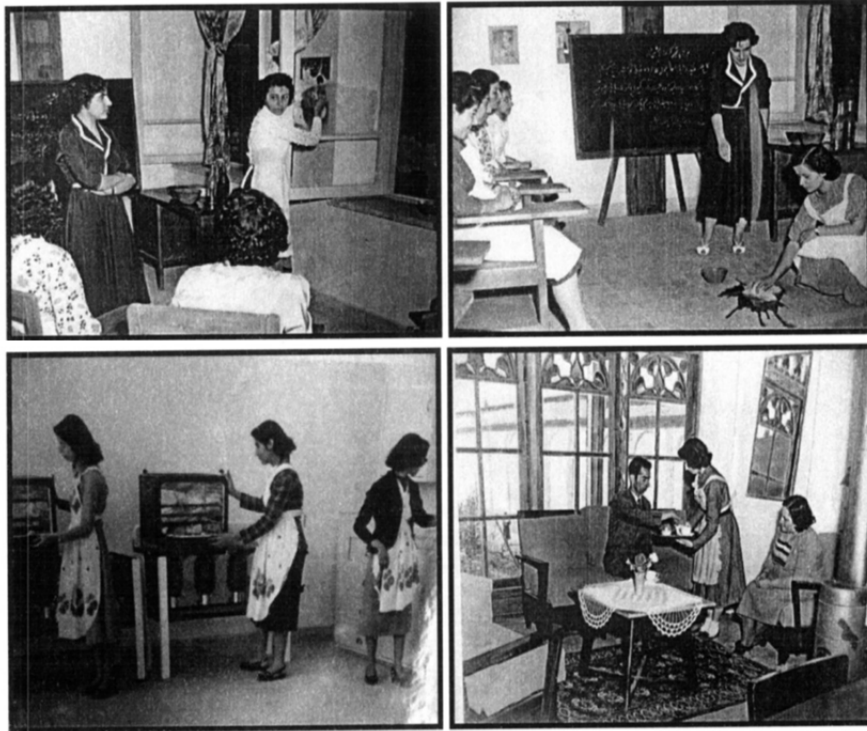
آموزش‌های خانه داری به آمریکا اعزام شدند. اداره اصل ۴ اصرار داشت مربیان خانه‌داری ایرانی برای مشاهده زنان خانه‌دار و کودکان آمریکایی به زمین‌های بازی و مجتمع‌های مسکونی بلند مرتبه در این کشور بروند. اما اصل تحولات در درون ایران رخ می‌داد و بخش اساسی سازمان این برنامه مربوط به آموزش دختران در دوره‌های خانه‌داری بود. در همه شهرهایی که برنامه اصل چهار اجرا می‌شد برنامه‌های طراحی شده برای دختران دبیرستانی، در خانه‌های الگو اجرا می‌شد. دانش‌آموزان ساعتی را در این خانه‌ها به آموزش خانه‌داری می‌پرداختند و برای باقی دروس به دبیرستان می‌رفتند.

طراحی داخلی و دکور خانه یکی از بنیادی‌ترین جنبه‌های آموزشی بود که در سبک زندگی ایرانیان موثر واقع شد. در واقع خود این مدارس به عنوان الگوی آتی خانه‌های ایرانی طراحی شده بودند. هر خانه‌ی الگو، با مبل راحتی و سرویس میز و صندلی چای‌خوری و دیگر مبلمانی که همه با چوب گردو ساخته شده بودند چینش شده بود. اتاق ناهارخوری به سبک آمریکایی برای خانواده کوچک هسته‌ای مبله شده بود. در برنامه درسی اصل چهار، علاوه بر آماده‌سازی و پخت غذا، نظم و ترتیب فضایی، و انتخاب مبلمان، بخش دیگری وجود داشت که ذیل «جدول خدمات و آداب معاشرت» به اجرا در می‌آمد.

کریمی در نهایت جمع‌بندی خود از برنامه کلاس‌های خانه‌داری اصل چهار را اینگونه بیان می‌کند:

بدون شک، تحول در نحوه پخت و پز، بهداشت و دیگر فعالیت‌های خانگی که در این مدارس آموزش داده می‌شد ابزاری برای خلق زن جدیدی بود که گرایش به استفاده از محصولات غربی در آشپزخانه و خانه پیشرفته خود داشته باشد. (کریمی، ۲۰۰۹، ۱۶۳-۱۷۰)

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۴۷

خانه‌های الگو برای آموزش «کلاس خانه‌داری» دوره دبیرستان.

بالا: کلاس خانه‌داری در شیراز.

پائین: کلاس خانه‌داری در تبریز.

کتابخانه کنگره آمریکا ۱۹۵۴- به نقل از کریمی ۲۰۰۹

۲.۴ تحول نظام مشاغل و تقسیم کار از طریق مدرسه

مسئله دیگری که در نسبت با «نیاز تجارت جهانی» و هم‌پیوند با تحول در «سبک زندگی»، تحولش ضروری به نظر می‌رسید، «نظام تقسیم کار» و «تولید» بود. در سرشماری جمعیتی سال ۱۳۴۵ ش، تنها ۲۷۸.۹۲۹ نفر از شاغلین کشور تحصیلات چهارم متوسطه به بالا داشتند؛ این جمعیت تمام رشته‌های نظری و فنی و همه فارغ‌التحصیلان سال‌های مختلف را پوشش می‌داد اما طبق آماری که مشایخی در سال ۱۳۴۳ ارائه نمود، از مجموع ۵۰۰ هزار نفر جمعیت ۱۵ تا ۲۰ ساله کشور، فقط ۲ هزار نفر از طریق مدارس متوسطه آموزش حرفه‌ای یافته بودند (مشایخی، ۱۹۶۴، ص ۹ و ۱۰). آمار شاغلین لیسانسه کشور نیز در سال ۱۳۴۵ کمتر از ۴۰ هزار نفر بود. این آمارها بدین معنا بود که کشور در زمینه نیروی کار آموزش دیده حرفه‌ای

برای مشاغل تخصصی و فنی (کارگر و سرکارگر و مهندسان)، و همچنین کارشناسان تخصصی فعال در بانک‌ها، ادارات و شرکت‌ها، وضع مناسبی نداشت. دلیل اصلی نیز ساختار معیشت دهقانی و کشاورزی سنتی جامعه ایران بود که با برنامه‌های توسعه شتابناک و غیر متناسب با واقعیت‌های اقتصادی، معیشتی و آموزشی کشور، سازگاری نیافته بود.

ویلیام وارن، رئیس اداره اصل چهار در یکی از مصاحبه‌های خود در سال‌های ابتدای دهه ۳۰ اعلام کرده بود چهار پنجم (۸۰ درصد) جمعیت ایران به امور کشاورزی اشتغال دارند. تحول در مشاغل و مهمتر از آن در ایده «تقسیم کار اجتماعی»، به معنای تحولی عظیم در ساختار بنیادی و وجودی اجتماع ایران بود. این تحول عظیم اجتماعی، صرفاً تصمیم مسئولین حاکمیتی ایران نبود، بلکه ضرورت‌های «تجارت جهانی» پس از جنگ که سهم هر کشور از مبادلات و خدمات را مشخص می‌نمود، نقشی اساسی‌تر در این تحولات داشت و از سوی سازمان‌های بین‌المللی نیز در اجلاس‌ها و کنفرانس‌ها و خدمات مستشاری و مهمتر از همه در شروط ضمن وام، به فضای تصمیم‌سازی دولتی و سطح کلان کشور سرایت می‌نمود. یکی از شاخص‌ترین این توصیه‌ها که به روشنی به تحول بنیان‌های ساختاری و وجودی جامعه ایران اشاره داشت، بحث مطرح شده در گزارش مشاوران دانشگاه هاروارد برای برنامه سوم توسعه ایران بود. مک‌لئود، سرپرست این گروه در تجربه‌نگاری که از فرآیند کاری تیم خود تهیه کرده بود اشاره می‌کند که:

افزایش تولید شاید مستلزم از میان برداشتن الگوی تاریخی زمین‌داری و تمام امتیازات متعلقه باشد که هدفی بلافصل و فوری ست. هنگامی که هیچ یک از برنامه‌ریزان با اطمینان ندانند که اصلاحات ارضی چیست یا ندانند که در عمل به دنبال اصلاحات ارضی هستند یا اصلاح نحوه کاربری زمین، مسئله فوق بسیار بغرنج‌تر می‌شود. دستیابی به وحدت نظر درباره‌ی این اندیشه که زندگی جامعه‌ی روستایی به لحاظ بهداشتی و نیز اجتماعی باید سالم‌تر شود، یک امر است و ایجاد همین شور و شوق برای نوسازی این جامعه امری دیگر. شاید روشن شده باشد که برای رسیدن به هدف دوم، هدف فوری و بلافصل عبارت است از سلب امتیازات از طبقه‌ی مسلط و از بین بردن ساختار سنتی جامعه روستایی که در شکل جایگاه اقتصادی و اجتماعی زمین‌داران، کدخداها و روحانیون جلوه می‌کند. (مک‌لئود، ۲۰۱۸، ص ۳۸).

هر چند مشاوران هاروارد در خرداد ۱۳۴۱، در ضمن گزارش خود، اذعان داشتند که هیچ کدام از برنامه‌ریزان ایرانی به درستی مسئله «اصلاحات ارضی» و تمایز ضرورت آن با «اصلاح

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۴۹

کاربری اراضی» را دریافته است، اما سرایت این اندیشه‌ها کافی بود که شاه اولین اصل انقلاب خود را که در دی ماه ۱۳۴۱ اعلام شد، «اصلاحات ارضی» قرار دهد.

حوزه آموزش نیز از این تحولات سریع مشاغل و نظام اجتماعی تاثیرپذیر بود و حتی بالاتر از این، تحول نظام آموزشی و ابتناء آن بر مدل تقسیم کار اجتماعی جدید، پیشران تحول در سایر حوزه‌ها محسوب می‌شد. پیوند میان نظام آموزشی با تقسیم کار اجتماعی، به تارینچه شکل‌گیری رشته برنامه‌درسی در آمریکا بازمی‌گردد. جریان‌ات شکل‌گیری رشته برنامه درسی در فعالیت افرادی همچون بوبیت و هاراپ نیز آنچنان که آیزنر (۱۹۹۴) روایت می‌کند بیشتر با گرایش به دیدگاه خطی و رفتارگرایانه شکل گرفته است تا با توجه به مواضع دیوئی. مقدمه شکل‌گیری این رویکرد علاوه بر روانشناسی رفتارگرا، توجه به علم مدیریت صنایع و الگوبرداری از خط تولید کارخانه‌ای و نظامات صنایع در مدارس بود. در حالی که ثرندایک برای جنبش کارایی اجتماعی در برنامه درسی حقانیت روانشناختی فراهم ساخت، فردریک تیلور نیز با معرفی مدیریت علمی، راهنمای روش شناختی مورد نیاز این جنبش را به دست داد (آیزنر، ۱۹۹۴، ۹-۱۷)

نظریه مدیریت علمی تیلوری برای صنایع، الگوی استاد-شاگردی سنتی را کنار گذاشته و به جای آن تقسیم کار تا کوچکترین اجزاء آن را پیشنهاد می‌نماید. در حالی که در گذشته استادکار بر تمام مراحل تولید احاطه داشت، در الگوی جدید این فرآیند به اجزاء بسیار کوچکتر و به هم پیوسته‌ای تقسیم می‌شد که برای انجام آن، صرفاً مهارتی ساده کفایت می‌کرد. بنابراین نیاز نبود کارگران مراحل آموزشی چندین ساله و پیچیده‌ای را بگذرانند، بلکه هر یک برای کار اختصاصی خود، اما به بهترین نحو باید آموزش ببینند (پاینار، ۲۰۱۰، ص ۳۷-۳۸). ارتباط میان اقتصاد مشاغل و حوزه آموزش به طور خلاصه اینگونه تعریف شده بود: کار به عنوان یکی از نهاده‌های لازم برای تولید، قابل تقسیم به وظایف مشخصی ست؛ هر وظیفه خاص نیازمند آن است که شخصی که عهده‌دار آن شده، مهارت‌های خاصی را دارا باشد؛ فرآیند رسیدن به شایستگی در هر مهارت از طریق آموزش قابل دستیابی ست (رودریگز، فرناندو و سوسدرو، ۲۰۲۱). نتیجه این امر شکل‌گیری ایده‌های کارایی اجتماعی در برنامه درسی و الگوی «استعدادیابی» و «راهنمایی تحصیلی» در دوره متوسطه بود.

پرتاب فضا پیمای اسپوتنیک در اکتبر ۱۹۵۷ (مهر ۱۳۳۶ ش) از سوی شوروی دیدگاه دیسیپلین اجتماعی در برنامه درسی آمریکا را تشدید نمود؛

پرتاب اسپوتنیک ۱ که مدار دور زمین را در ۹۰ دقیقه طی می‌کرد و پرتاب اسپوتنیک ۲ که موجود زنده‌ای را به سلامت به فضا برد، این واژه را تشدید نموده و آمریکایی‌ها شرمساری از این شکست را به مدارس نسبت دادند. مدارس شوروی به مدلی برای اصلاح آموزش در مدارس آمریکا تبدیل شد: اقتدار شدید، روش‌های تدریس سنتی، امتحانات سنگین و کنار گذاشتن دروس خارج از برنامه (اوونز، ۲۰۱۵، ۴۵).

دیگر جایی برای بحث از تجربه‌گرایی و موقعیت‌های تربیتی که دیویی و پیشرفت‌گرایان تا پیش از جنگ جهانی از آن بحث می‌کردند نبود؛ بلکه باید برای ساخت دنیایی که در حال خم شدن به سمت کمونیسم بود، مدارس سرخط می‌شدند و شتاب‌دهی توسعه فنی و اقتصادی را که از طریق تقسیم کار کارخانه‌ای ممکن بود، محقق می‌نمودند. همین مسئله به مرور از طریق برنامه‌های آموزشی مستشاران آمریکایی و همچنین سازمان‌های بین‌المللی فعال در حوزه آموزش، به مرور به کشورهای دیگر نیز سرایت یافت.

در ایران، تدوین گزارش مشاوران ماوراء بحار در سال ۱۹۴۹ (ش. ۱۳۲۸) نقطه شروع سرایت این اندیشه به نظام آموزشی محسوب می‌شود. مشاوران ماوراء بحار، آموزش را به طور کامل ذیل اقتصاد تولیدمحور تعریف کرده و هر نوع برنامه آموزشی را مبتنی بر تأثیرش بر نظام اقتصادی ارزیابی نمودند. همچنین در بخش تجویزی این گزارش بر ضرورت استفاده از دانش روانشناسی جهت «جمع‌آوری اطلاعات از طریق همه‌گونه آزمون‌های استاندارد آماری (سنجش هوش، استعداد اجرایی، ارزیابی‌های استاندارد و ...)» و رتبه‌بندی این اطلاعات جهت استفاده «نهادهای آموزشی و صنعتی» تأکید شده است (مشاوران ماوراء بحار، ۱۹۴۹، ۱۳۴).

ورود بعدی، تشکیل دفتر تالیف کتب درسی در اداره اصل چهار ترومن بود. هر چند این برنامه با تعطیلی زود هنگام دفتر اصل چهار در سال ۱۳۳۴.ش توسط آمریکایی‌ها تکمیل نشد، اما با ادغام این بخش از دفتر اصل چهار با وزارت آموزش و پرورش، اداره مطالعات و برنامه‌ها، به عنوان اولین اداره مرکزی برای تالیف متمرکز کتب در ایران که در همان زمان به تک تالیفی شدن کتب برای برخی پایه‌ها منجر گشت، شکل گرفت. در این اداره جایگاه ویژه‌ای برای مستشاران خارجی تعریف شده بود.

همچنین در این اداره بخشی با عنوان «دایره تحقیقات و مطالعات روانشناسی» ایجاد شد که نقشی اساسی در غلبه‌ی ایده‌های روانشناسانه و استعدادیابی از طریق تست‌های استاندارد (به جای استعدادیابی و تربیت موقعیت‌محور) داشت. تا سال ۱۳۳۶.ش این دایره به ترجمه آزمون‌های استاندارد روانشناسی متناسب با استعدادیابی در دوره دبستان و همچنین دوره متوسطه

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۵۱

و اختصاصی هنرستان‌ها پرداخته و در برخی مدارس آن را به اجرا درآورد. افزون بر این در این دوره مشاوره‌ای از سوی یونسکو در این دایره استقرار داشت که استعدادیابی «هنرآموزان هنرستان‌های شیراز و اصفهان» را به درخواست اداره آموزش فنی و حرفه‌ای انجام رساند. همکاری با «موسسه علوم اداری کشور» جهت استعدادیابی شغلی و استخدام مشاوران راهنمایی تحصیلی مدارس از طریق تست‌های روانشناسی که جایگزین آزمون استخدامی محسوب می‌شد، از دیگر فعالیت‌های این دایره به شمار می‌رود (مشایخی، ۱۳۳۶، ص ۳۵-۳۶).

اما پروژه اصلی تحول نظام آموزشی ایران مبتنی بر الگوی «هدایت تحصیلی» در دهه ۴۰ و به ابتکار عمل یونسکو و بانک جهانی طراحی و اجرایی‌سازی شد. در گزارش اجرایی بانک جهانی از این پروژه، مقدمه شروع این طرح به حضور میسیون یونسکو در اکتبر سال ۱۹۶۸ (آبان ۱۳۴۷)، برای تعیین پروژه‌های آموزشی در جهت توسعه اقتصادی و با قابلیت تامین مالی بانکی بود. در اکتبر سال بعد (آبان ۱۳۴۸)، دولت ایران با ارائه گزارش یونسکو به بانک جهانی تقاضای وامی برای اجرای پروژه اصلاحات نظام آموزشی با همکاری یونسکو را داد. با ورود گروه مستشاری بانک جهانی به ایران و ارزیابی و برآوردهای اولیه، پروژه‌ای با ۱۹ میلیون دلار وام این بانک از سال ۱۹۷۰ (ش. ۱۳۴۹) آغاز گشت^۱ (بانک جهانی، ۱۹۷۰، ۱). همزمان با این پروژه دولت ایران توافقی‌نامه‌ای با یونسکو به جهت دریافت خدمات گسترده‌تر مشاوره‌ای و حضور مستشاران این سازمان به امضا رساند.

این پروژه زمانی در ایران طراحی و اجرا می‌گشت که ۴۶٪ جمعیت کشور زیر ۱۵ سال بوده و پیوند فاکتورهای اقتصادی با آموزش را تقویت می‌کرد. در برنامه چهارم توسعه که با همکاری مستشاران خارجی تدوین شده بود، مشاغل جدیدی که از طریق برنامه ایجاد می‌شد اینگونه برآورد شده بود: ۴۳٪ صنایع، ۳۴٪ خدمات، ۲۳٪ کشاورزی. ۴٪ این مشاغل به نیروی انسانی با مهارت سطح بالا، و ۲۰٪ به مهارت سطح متوسط نیاز داشتند و باقی را کارگران عادی تشکیل می‌دادند. بر اساس برنامه، میزان مورد نیاز هر شغل در حوزه مهندسی‌های مختلف، مدیریتی و کشاورزی نوین و سایر مشاغلی که نیاز به آموزش‌های مهارتی خاص داشتند مشخص شده بود اما این اعداد و ارقام برای تامین نیروی دارای «مهارت»، بسیار خوش‌بینانه به نظر می‌رسید و اگر نظام آموزشی تحول نمی‌یافت، برنامه اقتصادی با شکست مواجه می‌شد (همان، ۶).

وزارت آموزش و پرورش تصمیم اخذ شده برای تبدیل دوره اول متوسطه به دوره راهنمایی تحصیلی را در سال ۱۳۵۰-۱۳۵۱ به اجرا درآورد. برای اجرای این طرح علاوه بر تغییر برنامه

درسی، و اجرای برنامه تربیت معلم و مشاور دوره راهنمایی در دانشسرای عالی، دفتر مرکزی راهنمایی نیز در ادارات کل تهران و شهرستان‌ها دایر گردید (مشایخی، ۱۹۷۰، ص ۳). فخری رهرو، مدیرکل دفتر برنامه‌ریزی آموزش راهنمایی تحصیلی، در مصاحبه‌ای ضمن اشاره به «گرایش سریع کشور به صنعتی شدن» و ضرورت ایجاد «تغییراتی منطبق با نیازمندی‌های اقتصادی جامعه در نظام آموزشی» اشاره نمود که «لازمه یک کشور در حال توسعه وجود دستگاه تعلیم و تربیت منظمی است که بتواند افرادی شایسته و کاردان و سازنده پرورش دهد که قادر باشند چرخ‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه را به نحو احسن به حرکت درآورند» (ضیائی، ۱۹۷۱، ص ۴).

برنامه اختصاصی یونسکو و بانک جهانی برای این تحول متشکل بود از:

- تأسیس ۶ مدرسه فنی حرفه‌ای جدید.
- ۸ مدرسه کشاورزی جدید.
- ۱۲ مدرسه تجربی ابتدایی و راهنمایی.
- ۶ مدرسه متوسطه چند رشته‌ای.
- ۴ مرکز تربیت معلم.
- ۴ دانشکده علوم تربیتی.

همچنین خدمات مشاوره‌ای فنی یونسکو و بانک جهانی که در سطح ستادی تحول لازم برای کل نظام را رقم می‌زد عبارت بود از: برنامه مطالعات تطبیقی رشد آموزشی، تقویت مدیریت در حوزه آموزش کشاورزی و تربیت معلم، «راهنمایی» در برنامه درسی، روش‌های تدریس، و مشاوره‌های راهنمایی تحصیلی (بانک جهانی، ۱۹۷۰، ۱). بدین ترتیب نظام آموزشی رسمی ایران در دهه ۱۳۵۰، با بودجه تامین شده از طریق وامی با بازپرداخت ۲۵ ساله که بانک جهانی تامین نمود، و از طریق خدمات مستشاری و برنامه‌ریزی این بانک و مشاوران یونسکو، دچار تحولی بر اساس نظام تقسیم کار اجتماعی جدید و مبتنی بر الگوی تجارت جدید جهانی شد که از پایه اول ابتدایی تا دانشگاه را پوشش می‌داد.

۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش آشکارسازی وجوه پنهان میان فعالیت‌های سازمان‌های بین‌المللی با تحولات نظام آموزشی ایران در بازه سال‌های ۱۳۲۸ (تدوین برنامه اول عمرانی کشور توسط

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام‌آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۵۳

مشاوران پیشنهاد شده از سوی بانک جهانی) و ۱۳۵۷ (وقوع انقلاب اسلامی و برکناری حکومت پهلوی) بود. بر اساس تحلیل‌های ارائه شده در سطح جهانی درباره نحوه شکل‌گیری سازمان‌های بین‌المللی و طرح‌های سیاست خارجه آمریکا (برنامه مارشال و اصل چهار ترومن) پس از جنگ جهانی دوم، این نظامات و برنامه‌های ذیل آن که با شعار «صلح و رفاه پایدار جهانی» تاسیس یافتند، پیوندی تنگاتنگ با مسئله «تجارت پایدار جهانی» و تعیین نقش هر کشوری در این برنامه اقتصادی جهانی وجود دارد. افزون بر این، نگرشی که درباره نقش‌آفرینی نظامات آموزشی ملی در ساخت اجتماعی و اقتصادی وجود داشت، سبب می‌شد به طور مستقیم، بخشی از این برنامه اقتصادی از طریق تحول در نظامات آموزشی ملی صورت پذیرد.

ما در این پژوهش با بررسی برنامه‌های مستشاری مرتبط با طرح‌های توسعه ایران که توسط مشاوران ماوراءبحار، مشاوران هاروارد و نیروهای اصل چهار برنامه‌ریزی می‌شد و همچنین شروط و برنامه‌های ذیل وام‌های بانک جهانی و خدمات مشاوره‌ای یونسکو، به بررسی نسبت میان تحول نظام آموزشی ایران با برنامه تجارت جهانی پرداختیم. نتایج اصلی این پژوهش، تبیین اجرایی‌سازی این هدف از طریق اجرای برنامه کلاس‌های خانه‌داری، تحول ساختاری در نظام آموزشی و مبتنی‌سازی آن بر مبنای الگوی تقسیم کار صنعتی و نظام هدایت تحصیلی برنامه‌مند بود. این برنامه‌ها نه به صورت مداخله آشکار کشوری بیگانه در امورات آموزشی ایران، بلکه از طریق سازمان‌هایی صورت می‌پذیرفت که با الگوهای مشارکت، تسهیلگری و همکاری، معنایی متفاوت از «خود» و «بیگانه» را در روابط بین الملل ایجاد نموده بودند. مبتنی بر فرآیند تاریخی روایت شده از فعالیت‌های آموزشی این سازمان‌ها و دستگاه‌های بین‌المللی، دو برنامه اصلی و مکمل هم در ایران (و سایر کشورهای در حال توسعه) به اجرا درآمد: بخش اول این برنامه تحول در سبک زندگی روزمره مردم و مبتنی کردن آن بر استفاده از محصولات صنعتی جدید بود. این بخش از برنامه برای ایجاد نیاز به مصرف تولیدات کارخانه‌ای و محصولات ارائه شده در نظام جدید تجارت جهانی، اهمیتی اساسی داشت؛ در واقع پایداری تجارت جهانی طی چند دهه آتی، وابسته به تحول سبک زندگی و تضمین خرید محصولات عرضه شده در بازارهای تجاری جهانی می‌نمود. این تحول هر چند وجوه مختلفی را دربرمی‌گرفت اما یکی از اساسی‌ترین وجوه آن، ایجاد تحول در سبک زندگی از طریق آموزش‌های مدرسه‌ای بود. نظام مدرسه‌ای به عنوان نظامی که بخش قابل توجهی از عناصر اجتماعی (شهروندان) سالها در آن مشغول به تحصیل و تربیت هستند، موضعی مناسب برای

برگزاری دروه‌هایی بود که سلائق مصرفی نسل جدید را به مسیری متناسب با نیازهای روز جهانی هدایت نماید.

بخش دوم این برنامه، مرتبط با ایجاد سازوکار تولیدی مطلوب و کارآمدی می‌شد که هر کشوری در آن باید به عنوان جزئی اصلی از نظام کلان تجارت جهانی، نقش خود را به درستی ایفا نماید. برای ایفای نقش در نظام تجاری مبتنی بر کالاهای صنعتی جدید، کشورهای پیرامونی نیز باید نظام کار و تولید خود را از حالت سنتی استادکاری خارج کرده و به الگوی جدید تقسیم کار صنعتی روی آورند. نقطه شروع چرخه‌ی این الگوی تقسیم کار جدید، در مدارس و در نظام آموزشی است که افراد را برای زندگی و تامین معیشت آتی آماده می‌سازد. به طور خاص، الگوی استعدادیابی و دوره راهنمایی تحصیلی که از الگوی نخبه‌پروری قدیمی فاصله گرفته و به جای توجه به قشر خاصی از جامعه (نخبگان)، به بدنه عمومی جامعه به عنوان عناصر تشکیل دهنده مشاغل مختلف توجه می‌نمود، سازوکاری جدید بود که از طریق مشاوره‌های سازمان‌های بین‌المللی و شروط ضمن وام آن، به ایران راه یافت.

پی‌نوشت

۱. تحلیل این بخش مبتنی بر اطلاعات مربوط به این پروژه در سایت بانک جهانی ست:

<https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P005192>

<https://documents.worldbank.org/en/publication/documentsreports/documentdetail/371111468040503034/iran-education-project>

کتاب‌نامه

امامی، سید مجتبی، (۱۳۹۱)، فهم فرآیند تقلیدپذیری در خط مشی عمومی ایران (رساله دکتری)، دانشگاه تهران (پردیس قم).

ایروانی، شهین و همکاران. (۱۳۹۹). بررسی تاریخی تنوع مدارس ایران. مرکز پژوهش‌های مجلس. شماره مسلسل ۱۷۰۵۲

ایلچ، ایوان، (۱۳۸۹)، مدرسه‌زدایی از جامعه، ترجمه داور شیخاوندی، تهران: گيسا.

بوردیو، پیر، (۱۴۰۱)، بازتولید در جامعه، آموزش و فرهنگ، ترجمه‌ی تهمتن برومند، تهران: جامعه‌شناسان و روش‌شناسان.

بوستاک، فرانسیس؛ جونز، جفری، (۱۴۰۱)، برنامه‌ریزی و قدرت در ایران، ترجمه مهدی پازوکی و علی حبیبی، تهران: کویر.

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام‌آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۵۵

بهمن‌بیگی، محمد، (۱۳۹۷)، به اجاق‌ت قسم، شیراز: همارا.

پاینار، ویلیام و دیگران (۱۳۸۹). فهم برنامه درسی به منزله متن تاریخی: تولد و تبدیل برنامه ریزی درسی برای کارایی علمی. همیلتن، دیوید و دیگران، (۱۳۸۹)، برنامه درسی کارایی اجتماعی، ترجمه مصطفی شریف. اصفهان. جهاد دانشگاهی.

حیدری، سلیمان و بینشی فر، فاطمه. (پائیز ۱۳۹۶). بررسی نقش اصل چهار ترومن در آموزش و پرورش عشایری فارس، تاریخ اسلام و ایران، سال بیست و هفتم. شماره ۳۵. ص ۴۲
دورکیم. امیل. (۱۳۷۶)، تربیت و جامعه شناسی. ترجمه علی محمد کاردان. تهران: دانشگاه تهران چاپ اول.
ساجدی، عبد... (۱۳۸۸). اصل چهار ترومن و گستره فعالیت آن در ایران. پیک نور. دوره ۷. شماره ۲. تابستان ۱۳۸۸.

ستاری، جلال، (۱۳۹۵)، سازمان پرورش افکار و هنرستان هنرپیشگی، تهران: مرکز شریف امامی، جعفر، (۱۹۸۲)، تاریخ شفاهی ایران (مصاحبه جعفر شریف امامی)، به کوشش حبیب لاجوردی، دانشگاه هاروارد.

ضیائی، ناصر، (۱۳۵۰)، دوره راهنمایی تحصیلی (مصاحبه به فخری رهرو)، مکتب مام، تیرماه ۱۳۵۰، شماره ۲۳.

کارنوی، مارتین، (۱۳۶۷)، آموزش و پرورش در خدمت امپریالیسم فرهنگی، ترجمه محبوبه مهاجر، تهران: امیرکبیر.

گال، روژه، (۱۳۳۹)، اصول راهنمایی در آموزش و پرورش، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: اداره کل تعلیمات متوسطه.

محمدی، محمد هادی و قائینی، زهره. (۱۳۹۶)، تاریخ ادبیات کودکان در روزگار نو ۱۳۰۰-۱۳۴۰ (ج ۵). تهران: چیستا.

مشایخی، محمد، (۱۳۳۶)، اداره مطالعات و برنامه‌ها، ماهنامه آموزش و پرورش، سال ۲۸، شماره ۶.

مشایخی، محمد، (۱۳۴۳)، هدف تعلیمات متوسطه در ایران، ماهنامه آموزش و پرورش، دوره ۳۴، آذر ۱۳۴۳، شماره ۷.

مشایخی، محمد، (۱۳۴۴)، توسعه آموزش و پرورش مقدمه هرگونه اصلاح اقتصادی و اجتماعی، ماهنامه آموزش و پرورش، دوره ۳۵، آبان ۱۳۴۴، شماره ۵.

مشایخی، محمد، (۱۳۴۸)، بعضی از مشکلات جوانان ایران در دوره متوسطه، ماهنامه آموزش و پرورش، دوره سی و نهم، آبان ۱۳۴۸، شماره ۲.

مشایخی، محمد، (۱۳۴۸)، اهمیت و لزوم راهنمایی تحصیلی و حرفه‌ای در ایران، ماهنامه آموزش و پرورش، بهمن ۱۳۴۹، شماره ۱۲۰.

- مشایخی، محمد، (۱۳۵۰)، تحول نظام آموزش و پرورش در ایران، ماهنامه آموزش و پرورش، بهمن ۱۳۵۰، شماره ۱۲۸.
- معمدی، اسفندیار، (۱۳۹۱)، بررسی تاریخی تحولات کتابهای درسی مدارس در ایران، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، شماره ۲۵، تابستان ۱۳۹۱.
- مک‌لئود، تاس‌اچ، (۱۳۹۷)، برنامه‌ریزی در ایران، تهران: نی.
- مناشری، دیوید، (۱۳۹۷)، نظام آموزشی و ساختن ایران مدرن، (ترجمه محمدحسین بادامچی و عرفان مصلح)، تهران: بصیرت.
- ناطق، هما، (۱۳۷۵)، کارنامه فرهنگی فرنگی، پاریس: خاوران.
- نایت، جین، (۱۳۹۶)، بین‌المللی شدن آموزش عالی. (ترجمه لیلا فلاحتی)، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی اجتماعی.

Apple .Michael, (2004), *Ideology and Curriculum*. New York: Routledge.

Aaron Benavot (1997) "Institutional approach to the Study of Education," Pp. 340-345 in Lawrence Saha (ed.) *International Encyclopedia of the Sociology of Education*. Oxford, UK: Elsevier Science.

Barker, Paul (1981). Tent school of the Qashqai: "A paradox of local luitiative and state control" in M.E. Bonine and N. Keddie (eds), *modern Iran, The dialectics of continuity and change*, Albany: State University of New York Press.

Bonal, Xavier. Tarabini, Aina. (2013), *The Role of PISA in Shaping Hegemonic Educational Discourses, Policies and Practices: the case of Spain*. Research in Comparative and International Education.

Bostock, Frances; Jones, Geoffrey, (2022), *Planning and power in Iran*, (translated by Mahdi Pazoki and Ali Habibi), Tehran, Kavir.

Benavot, Aaron, (1997) *Institutional Approach to the Study of Education*, p. 340-345 in Lawrence Saha (ed.) *International Encyclopedia of the Sociology of Education*. Oxford, UK: Elsevier Science.

Eisner, Elliot. (1994). *The Educational Imagination: On the Design and Evaluation of School Programs*. Third Edition. Macmillan Publishing House, N.Y.

Emami, Mojtaba, (2012), *Understanding Process of Imitativeness in Iranian Public Policy-Making: A Research Based on Grounded Theory Methodology* (PH. D Thesis), University of Tehran.

Hamilton, Shane & Phillips, Sarah, (2014), *The Kitchen Debate and Cold War Consumer Politics*, Bedford / St. Martin's

Hazlitt, Henry, (1950), *Illutions of Point Four*, New York: Irvington on Hudson.

Hedi, Ferrel, *Bureacracy: Principles for comparision*, in: Faqihi, Abolhasan; Danaiefar, Hasan, (2017), *Bureacracy and development in Iran*, Tehran, Imam Sadeq University.

نقش سازمان‌های بین‌المللی، در پیوند نظام آموزشی ایران ... (علی قربانی حصاری و دیگران) ۲۵۷

- Hedi, Ferrel, *Concepts of transformation in political systems*, in: Faqih, Abolhasan; Danaiefar, Hasan, (2017), *Bureacracy and development in Iran*, Tehran, Imam Sadeq University.
- Heidari, Soleyman; Fateme, Bineshifar, (2017), *Investigating the role of Truman's Four Point in the education of Fars nomads*, History of Islam and Iran, year 27, Number 35.
- Hochschild, Jennifer.L & Scovronick, Nathan, (2003), *The American dream and the public shools*, Oxford University Press, Inc.
- Iravani, Shahin, (2020), *Historical study of the diversity of schools in Iran*, Tehran, Majlis Research Center.
- Karimi, Pamela, (2009), *Transitions in Domestic Architecture and Home Culture in Twentieth Century Iran*. University of Arizona. 2003.
- Karimi, Linda Colleen, (1975). *Implications of American missionary presence in 19th and 20th century Iran*. Dissertations and Theses. Portland State University
- Khanna, R.S, (1952), *UNESCO*, The Indian Journal of Political Science, April-June, 1952, Vol. 13, No. 2.
- Lawton, Denis & Gordon, Peter, (2002), *A History of educational ideas*, London: Woburn press.
- Macleod, Tos.H, (2018), *National planning in Iran*, translate by Ali Aazam, Tehran, Ney.
- Mashayekhi, Mohamad, (1957), *Department of studies and planning*, *Education Magazine*, Year 28, Number6.
- Mashayekhi, Mohamad, (1964), *The goal of secondry education*, *Education Magazine*, Year 28, Number 7.
- Mashayekhi, Mohamad, (1965), *The Development of education start of any economic and social development*, *Education Magazine*, Year 35, Number5.
- Mashayekhi, Mohamad, (1969), *Some Problems of Iranian Youth in secondry education*, *Education Magazine*, Year 39, Number2.
- Mashayekhi, Mohamad, (1969), *The importance of educational and career guidance in Iran*, *Education Magazine*, Year 40, Number120.
- Mashayekhi, Mohamad, (1969), *Educational revolution in Iran*, *Education Magazine*, Year 40, Number 128.
- Meyer, John W& Ramirez, Francisco & Rubinson, Richard & Boli- Bennett, John, (1977), *The World Educational Revolution*, *Sociology of Education*, Oct., 1977, Vol. 50, No. 4
- Meyer, John W. Ramirez, Francisco, (1998). *The Globalization of Education*. Stanford University.
- Mohammadi, Mohammad Hadi; Ghaini, Zohre, (2017), *History of children's literature*, Vol 5, Tehran, Chista.
- Nateq, Homa, (2017), *Foreigners Cultural Imapts in Iran*, Paris, Khavaran.
- Overseas Consultants (1949). *Report on seven-year development plan for the Plan Organization of the Imperial Government of Iran*. V. 2. Public health education. New York. 1949
- Owens, Robert.G, (2015), *Organizational behavior in education leadership and school reform*, New Yourk: Pearson.

- Painar, William, (2010), *Understanding curriculum as historical text*, (translated by Mostafa Sharif), Isfahan, Jahad daneshgahi.
- Paterson, Thomas, (1973), *Foreign Aid under Wraps: The Point Four Program*, The Wisconsin Magazine of History, Winter, 1972-1973, Vol. 56, No. 2
- Ramirez, Francisco & Meyer, John.w, (1980), *Comparative Education: The Social Construction of the Modern World System*, Annual Review of Sociology, 1980, Vol. 6
- Rodrigues, Margarida & Fernández-Macías, Enrique & Sostero, Matteo, (2021), *A unified conceptual framework of tasks, skills and competences*, Seville: European Commission.
- Sajedi, Abdollah, (2009), *Truman's four point and its scope of activity in Iran*, Peyke Noor, 7, Number 2.
- Shahbazi, M. (2002). *The Qashqai nomads of Iran (part II): state-supported literacy and ethnic identity*. Nomadic Peoples, 6(1), 95-122.
- Shahbazi, M. (2001). *The Qashqai nomads of Iran (Part I): formal education*. Nomadic Peoples, 5 (1), 37-63
- Shahshahani, Soheila, (1995), *Tribal schools of Iran: sedentarization through education*, Nomadic Peoples, No. 36/37, pp. 145-155
- Technical cooperation administration, (1953), *Point 4 around the world (world map)*, library of congress: united states of America.
- Trent, John & Schnurr, Laura, (2018), *A United Nations Renaissance*, Verlag Barbara Budrich.
- Tröhler, Daniel. (2013), *The OECD and Cold War Culture: thinking historically about PISA*. Symposium books. Oxford.
- Valderrama, Fernando, (1995), *A History of UNESCO*, UNESCO publishing.
- Ziyaie, Naser, (1971), *Educational Guidance*